

Fiscal illusion and its classification

Fiskální iluze a její klasifikace

Ondřej Fasora¹

Abstract

In both foreign and domestic literature the expression fiscal illusion is employed by various authors but not always is the concept understood and categorized in the same manner. The most quoted author Oates (1998) offers five different forms of fiscal illusion which appear to be insufficient considering the implication of fiscal illusion on public budgets. For this reason, the fiscal illusion in this contribution is suggested to be classified into three types (tax illusion, debt illusion and other illusions) and consequent six forms (tax, expenditure, debt, grant, renter and institutional). Individual types and forms of fiscal illusion are subsequently explained.

Key words

Classification, economic policy, budget, fiscal illusion, taxpayer.

JEL Classification: H11, H21

1. Úvod

Moderní teorie fiskální iluze je v zahraniční literatuře upravena zejména v díle J. Buchanana, který v roce 1967 rozvinul myšlenky italského ekonoma a sociologa A. Puvianiho z počátku 20. století. J. Buchanan však nevytvořil ucelenou teorii, nýbrž poskytl vhodné teoretické zázemí a náměty pro další autory. Zejména v 70. a 80. letech minulého století tak byla rozšířena teorie fiskální iluze o další formy, které započaly být testovány prostřednictvím expertních nebo matematicko-statistických metod. Nicméně jednotliví řešitelé se při klasifikaci fiskální iluze odkazovali a činí tomu tak i v současnosti na členění realizované v Oates (1988). Autor sice vytvořil určitou klasifikaci fiskální iluze, která však s ohledem na vývoj poznání dané problematiky se již jeví jako základní („stavební kámen“). Cílem tohoto příspěvku je navrhnout ucelenou klasifikaci fiskální iluze včetně zkráceného popisu jednotlivých druhů a forem fiskální iluze.

2. Teorie fiskální iluze

Fiskální iluze pro ekonomickou vědu byla znovu objevena v roce 1967 v díle J. Buchanana, který se odkazuje na práci A. Puvianiho, jenž své úvahy prezentoval v roce 1903. A. Puviani dle Buchanan (1998) analýzu veřejných financí modeloval za předpokladu, že fiskální organizace je zde zastoupena státem, který představuje „agenturu“, prostřednictvím které skupina osob (ta, která vlastní moc) uplatňuje svou vůli vůči osobám druhé skupiny, která je chápána jako ovládaná“. Politická koncepce toho předpokladu se blíží

¹ Ing. Ondřej Fasora, Ph.D., Katedra financí, Ekonomická fakulta, Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Sokolská 33, 701 21 Ostrava 1, ondrej.fasora@vsb.cz.

k pojetí známého italského ekonoma V. Pareta, který byl mimo jiné ovlivněn myšlenkami N. Machiavelliho a jeho teorií elit, kdy „z úvah Machiavelliho čerpá Pareto přesvědčení o zásadním významu moci, kterou mají určití lidé nad druhými, a o schopnosti menšiny prosadit svou vůli oproti většině“ (Keller 2004: 295), a tedy že v každém okamžiku lze obyvatelstvo státu dělit na dvě skupiny – vládnoucí a ovládanou. V rámci této koncepce je dle Buchanan (1998) fiskální struktura pojímána jako institucionální prostředek, mechanismus, kterým tato třída získává finanční prostředky od ovládané skupiny pro poskytování těch statků a služeb, jež tato třída chce poskytovat.

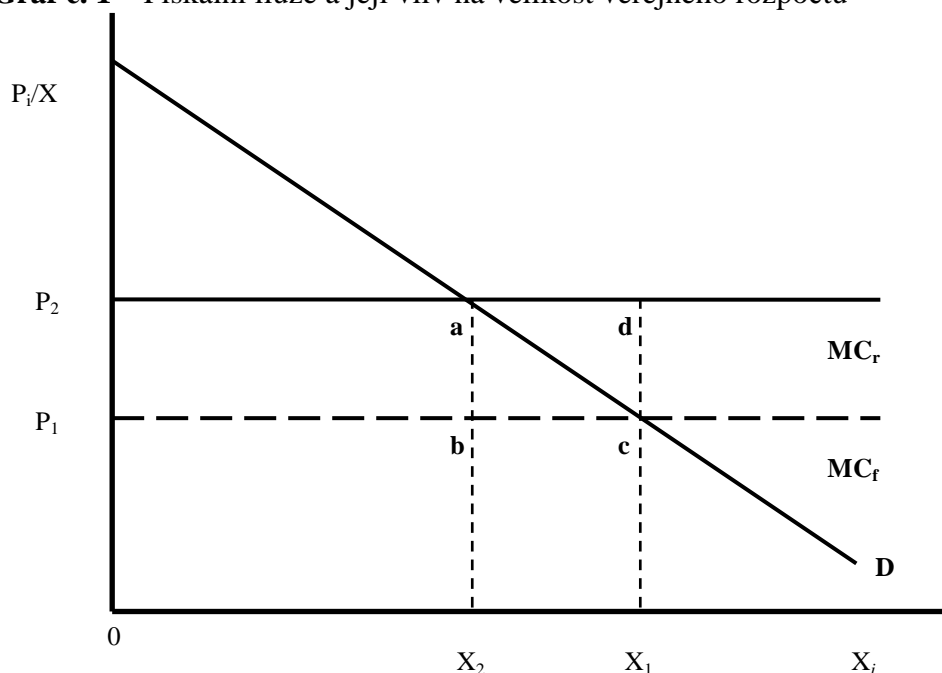
A. Puviani formuloval následující otázku, kterou lze považovat za výchozí tezi teorie fiskální iluze: „jestliže cílem vládnoucí skupiny je minimalizovat odpor plátců daní pro jakoukoliv úroveň vyžadovaného finančního výnosu, jak bude tato skupina organizovat fiskální systém?“ (Buchanan 1998: 135). Odpověď na jeho otázku je taková, že vládnoucí skupina se pokouší vytvořit fiskální iluze, v jejichž důsledku si daňové subjekty myslí, že daně, které musí platit, jsou méně zatěžující, než je tomu tak ve skutečnosti. Současně jsou vytvářeny další iluze, díky kterým je vnímaná hodnota poskytovaných veřejných statků vyšší, než tomu je tak ve skutečnosti. „Různé fiskální instituce (způsoby zdanění, organizace výdajů aj.) jsou pak organizovány tak, aby vytvářely tento soubor iluzí.“ (Buchanan 1998: 135).

Na místě je nutné vyhodnotit, zda tento soubor iluzí existuje i v demokratickém systému, který je dle Kliková a Kotlán (2003) v současnosti obecně považován za nejpříjemnější systém kolektivního rozhodování. I v těch „nejdemokratičtějších“ systémech dle Buchanan (1998) zůstávají zbytky elitářského modelu a tedy i v plně demokratickém prostředí lze fiskální instituce analyzovat i systemizovat z hlediska jejich tendencí vytvářet fiskální iluze. Demokracie dle Schumpeter (2004) neznamená a nemůže znamenat vládu lidu v žádném významu termínu „lid“ a „vláda“. Demokracie znamená jen to, že lidé mají možnost, aby buď přijali, nebo odmítli ty, kdo jim budou vládnout. Demokracie je dle Morawski (2005) vládou politiků.

Problematiku fiskální iluze lze demonstrovat za pomoci grafického aparátu – viz Graf č. 1, který použil Wagner (1976). Symbol X_i představuje množství statků poskytovaných prostřednictvím veřejného rozpočtu, symbol P_i je pak cena těchto statků, resp. demonstruje výši daní, které bylo nutné vynaložit na poskytnutí daného statku X_i . V tomto případě tak symbol P_i prezentuje vztah cena – daň, symbol D poptávku po statcích financovaných z veřejného rozpočtu. Symbol MC_r představuje reálné mezní náklady na daný statek, symbol MC_f pak „falešně“ podhodnocené mezní náklady, jejichž výši předpokládají jedinci ovlivnění iluzí. Symboly a , b , c a d jsou symboly pomocné.

V ideálním případě daňové subjekty znají skutečnou výši ceny - daň P_2 za veřejný statek X_2 . V daném případě je pak poskytováno X_2 statků za cenu P_2 , a tedy celková výše nákladů a tedy vynaložených daňových příjmů je ve výši obsahu plochy P_2aX_2O . Pokud však jedinci podléhají fiskální iluzi, pak dochází k chybnému vnímání, resp. podhodnocování vztahu cena – daň na úroveň P_1 a tedy i mezní náklady se pohybují na úrovni MC_f a daňové subjekty pak požadují statky poskytované ve výši X_1 . Daňové subjekty pak mylně vnímají veřejný rozpočet ve výši P_1cX_1O . Nicméně skutečná výše rozpočtu je P_2dX_1O , poněvadž skutečná hodnota vztahu cena – daň je nadále ve výši P_2 . Plocha vymezená jako adX_1X_2 pak vymezuje reálné náklady fiskální iluze, kdy tyto náklady pak mohou být financovány zvýšením daňového břemene, využitím deficitního (dluhového) financování případně přehodnocením struktury nebo výše poskytovaných statků.

Graf č. 1 – Fiskální iluze a její vliv na velikost veřejného rozpočtu

Zdroj: (Dollery a Worthington 1996: 4). Vlastní zpracování.

3. Klasifikace fiskální iluze

V zahraniční odborné literatuře, příkladně Dollery a Worthington (1996), se při rozlišování jednotlivých forem fiskální iluze využívá členění použité v Oates (1988), kde autor předkládá pět různých „forem“ fiskální iluze:

- složitost daňového systému,
- důchodová elasticita příjmů veřejného rozpočtu,
- iluze dluhu,
- nájemníková iluze a
- tzv. efekt mucholapky.

Používání předmětného členění pak u většiny autorů vede také k tomu, že ačkoliv zkoumají příkladně jen jednu formu fiskální iluze (příkladně Sanandaji a Wallace (2011) testovali „jen“ vnímání složitosti daňového systému ve Švédsku), je používán stále jednotný pojem, tj. fiskální iluze (Fiscal illusion). I z těchto důvodů je dále navrhována jiná klasifikace.

3.1 Návrh klasifikace fiskální iluze

Pokud již A. Puviani ve výchozí tezi teorie fiskální iluze poukazoval na skutečnost, že fiskální iluze nezasahuje jen daňovou politiku, ale také významným způsobem ovlivňuje také výdajovou stranu veřejného rozpočtu, pak se jako výchozí členění klasifikace fiskální iluze nabízí rozlišení **dle působení na oblast (stranu) veřejného rozpočtu:**

- **daňová iluze**, která působí na příjmové straně veřejného rozpočtu a způsobuje, že ekonomické subjekty mylně ohodnocují vlastní daňovou povinnost,
- **výdajová iluze**, která se týká tvorby iluzí na straně poskytování veřejných statků a obecně vynakládání výdajů z veřejného rozpočtu,

- **dluhová iluze**, jež se podílí na snižování odporu ekonomických subjektů k financování zejména veřejných statků z cizích zdrojů a
- **smíšená iluze**, kdy nelze jednoznačně stanovit stranu veřejného rozpočtu, na kterou má iluze skrze jednotlivce působit, případně nastává prolínání výše uvedených iluzí.

Další členění fiskální iluze vyplývá **dle působení v rozpočtové úrovni**, neboť některá rozhodnutí, která jsou pak díky existence iluze chybně vyhodnocována, působí zejména na nižší rozpočtové úrovni (např. nájemníková iluze), kdežto jiná vznikají zejména na centrální rozpočtové úrovni (daňová iluze). Fiskální iluze tak mohou být tvořeny jak na **centrální úrovni, tak i na regionální (krajské) či místní (obecní) úrovni**. V tomto případě pak záleží na fiskálním federalismu, jenž je v daném státě uplatňován.

V souladu s teorií veřejné volby budou tvůrci iluzí vytvářet zejména takové iluze, které působí pozitivně na vnímání ekonomického subjektu. Účelné však může být vytvářet i takové iluze, které jsou vnímány negativně. **Dle dopadu na vnímání ekonomického subjektu** lze fiskální iluzi členit na:

- **pozitivní iluzi**, jež působí pozitivně na vnímání ekonomického subjektu ohledně fiskálních institucí (daňové zatížení se jeví jako nízké, veřejné statky jsou poskytovány „zdarma“ apod.) a
- **negativní iluzi**, které způsobují, že ekonomické subjekty některé fiskální instituce vnímají negativně.

Je mylné na základě tohoto členění dospět k závěru, že fiskální iluze je pozitivní nebo negativní. Četně naopak nastává, že stejná iluze je vnímána různými ekonomickými subjekty rozdílně. Příkladně zdanění formou progresivních sazeb daně může u více příjmové skupiny daňových subjektů vyvolat negativní iluzi v tom smyslu, že jejich důchod je nadměrně zatěžován daňovým břemenem (pocit „nespravedlnosti“). Naopak u nízké příjmové skupiny daňových subjektů může tento krok vyvolávat pozitivní iluzi, neboť ty se domnívají, že relativně větší část daňového břemena je uvalena na více příjmovou skupinu (pocit „spravedlnosti“), ačkoliv tomu tak v systému různých nestandardních druhů odpočtů nemusí vždy být.

Výše uvedené rozlišení pak vede ke konstataci, že fiskální iluzi lze členit na tři druhy iluzí, které se dále člení na dílčí formy iluze:

1. **Daňová iluze**, tj. pozitivní a negativní druh fiskální iluze působící primárně na příjmovou stranu zkoumaného veřejného rozpočtu. Daňová iluze má jednu formu:
 - **daňová iluze**.
2. **Výdajová iluze**, tj. pozitivní a negativní druh fiskální iluze působící primárně na výdajovou stranu zkoumaného veřejného rozpočtu. Výdajová iluze má tři formy:
 - **výdajová iluze**,
 - **dluhová iluze** a
 - **dotiční iluze**.
3. **Ostatní iluze**, tj. pozitivní a negativní druh fiskální iluze, který není příjmovou nebo výdajovou iluzí a současně působí na výši nebo strukturu zkoumaného veřejného rozpočtu. Ostatní iluze má dvě formy:
 - **nájemníková iluze** a
 - **institucionální iluze**.

Pojem **fiskální iluze** je pak nadřazen daňové, výdajové a ostatní iluzi, neboť fiskální iluze obsahuje alespoň jeden jmenovaný druh případně i formu iluze.

3.2 Daňová iluze

Prvním druhem fiskální iluze je daňová iluze, která má stejnojmennou formu. D. C. Mueller na počátku třetího tisíciletí tvrdí, že pokud existuje snaha zvyšovat velikost veřejného sektoru, kterou nejsou daňové subjekty ochotny hradit dobrovolně, pak zákonodárce musí zvýšit daňové břemeno takovým způsobem, aby si tyto subjekty neuvědomily, že platí vyšší daň. „*Může-li daňové břemeno být skryto tímto způsobem, občané mají iluzi, že vláda je menší než ve skutečnost je, a ta může růst až nad úroveň preferovanou občany*“ (Mueller 2003: 527).

Za použití terminologie z daňové teorie lze daňovou iluzi vysvětlit pomocí tzv. psychologické hranice zdanění. Psychologická hranice zdanění dle Široký (2008) představuje daňovým subjektem individuálně stanovenou hranici, do které zdanění nevnímá, případně vnímá, avšak její výše považuje za přijatelnou. Pokud má vladař z různých motivů zájem zvyšovat daňové břemeno ekonomických subjektů a současně chce být úspěšný i na politickém trhu, musí být schopen ovlivnit chování jednotlivce se záměrem co nejvíce se přiblížit reálným zdaněním k pomyslné individuální psychologickou hranici zdanění, aniž by daňový subjekt kladl odpor. Jeden z možných způsobů (tj. nikoliv jediný) je využití znalostí vyplývajících z existence daňové iluze, tzn. daňový systém je organizován takovým způsobem, aby daňové subjekty podceňovaly výši svého zdanění. Toho může být dosaženo díky tzv. **složitosti daňového systému a důchodové elasticity daňových příjmů**.

Vlastnost daní (vyjma majetkových daní) působit jako automatický (vestavěný) stabilizátor, tj. reagující na pohyb nominálního produktu, obsahuje v sobě významný zdroj daňové iluze – tzv. **důchodová elasticita daňových příjmů**. V případě, že nominální příjmy v ekonomice rostou, pak vhodně nastavený daňový systém odjímá stále větší podíl z dosažených důchodů jednotlivých subjektů. To v důsledku znamená, že vzrůstá daňové zatížení, bez toho aniž by musela být zavedena nová daň a nebo pozměněna stávající daň. Daňová iluze zde vzniká zejména proto, že subjekt *zaměňuje průměrné a mezní veličiny*. Jak se uvádí v Oates (1988), Buchanan (1998) nebo Škořepa (2008), průměrná daňová zátěž se sice změnila avšak mezní daňové sazby zůstávají na stávající úrovni – daňové subjekty si tak plně neuvědomují nárůst daňového břemene.

Výchozí tezí **složitosti daňového systému** může být Puvianiho tvrzení, které bylo J. Buchananem upraveno do následující podoby: „*Do té míry, jak lze celkové daňové zatížení jednotlivce rozdělit do většího počtu malých daní, lze počítat s účinky fiskální iluze. Jestliže by například všechny daně placené jednotlivcem byly soustředěny do jediné daně z jeho osobního příjmu, byl by si jednotlivec určitě vědom „oběti“, kterou podstupuje v zájmu podpory veřejného sektoru.*“ (Buchanan 1998: 140).

Předně je nutné uvést, že složitost daňového systému jako zdroj daňové iluze je spojen výhradně s tím, jak subjekt vnímá (subjektivně ohodnocuje) vlastní daňovou zátěž, tj. jaká výše je zaplácena jím na daních. Složitost daňového systému tak nesmí být zaměňována s vnímáním daňové legislativy. Příkladně znalost správné daňové sazby u osobní důchodové daně nemusí být nutně totožná se správným vnímáním celkové platby daně. Složitost daňového systému lze spatřit ve třech základních faktorech, a to v roztržitosti daňového systému, v míře viditelnosti jednotlivých daní a v prostoru pro legální minimalizaci daňové povinnosti. Daňovou iluzi jako formu je také vhodné dále členit na fixní (bez účasti) a variabilní (s účastí), která respektuje vladařem požadovanou míru spoluúčasti subjektu na vzniku daně iluze – blíže v Fasora (2010).

3.3 Výdajová iluze

Výchozí tezí stejnojmenné první formy **výdajové iluze** je tedy skutečnost, že skupina osob, která se podílí na čerpání daňových příjmů má snahu u daňových subjektů vyvolat

přesvědčení, že poskytované statky je jednak nezbytně nutné poskytovat právě z veřejného rozpočtu a současně u příjemců různých výdajových programů vyvolat pocit, že hodnotu (užitek), kterou získávají prostřednictvím poskytovaných statků, je vyšší než je skutečný vztah cena - daň. Jak je patrné i z grafu fiskální iluze a jejího vlivu na velikost veřejného rozpočtu – Graf č. 1 - příjemci „veřejných statků“² mají pak tendenci požadovat vyšší úroveň statků financovaných z daňových příjmů, než kdyby byli seznámeni s reálnou výší nákladů.

A. Puviani vycházel ze základního tvrzení D. Ricarda, že „*platba jednorázové daně je z reálného pohledu adekvátní platbě určitých procent této sumy v rámci pravidelné roční daně*“ (Buchanan 1998: 137), nicméně daňové subjekty se chovají, jako kdyby tyto dvě alternativy nebyly shodné. Pokud vláda považuje za nutné uhradit zvýšenou potřebu statků z veřejného rozpočtu, pak má možnost buď jednorázově zvýšit daně nebo si může chybějící příjmy vypůjčit, které jsou následně umořovány formou splátek z daní. A. Puviani tvrdí, že vytvoření půjčky a následné platby daní nebude tak jednotlivci odmítáno³, jako kdyby byla uložena jednorázová daň. A tyto skutečnosti představují meritum **dluhové iluze**.

Dluhová iluze také poukazuje na fakt, že daňové subjekty si jsou více vědomi nákladů na poskytované služby ze zdrojů vytvořených za pomoci současných daní, než když tyto náklady jsou hrazeny prostřednictvím dluhu. Tato skutečnost vyplývá z faktu, že voliči podceňují současné diskontované hodnoty budoucích daňových povinností v rámci dluhového financování, a tedy preferují nárůst současných výdajů z veřejného rozpočtu nad úroveň, kterou by požadovali, kdyby jejich diskontování dluhu bylo v souladu s realitou.

Dotáčnická iluze je v zahraniční literatuře nazývána jako *efekt mucholapky* (flypaper effect). Tento název pochází od L. Marshalla, který poukázal na známý výrok A. Okuna „*money sticks where it hits*“ (Dollery a Worthington 1995: 2). Dotáčnická iluze souvisí zejména s čerpáním dotací na úrovni místních správ. Místní správa, až na výjimky, se může rozhodnout v jaké formě se dotace projeví na místní úrovni. Dle teorie veřejné volby efekt mucholapky vzniká tehdy, když příjmy, které se prostřednictvím dotace „vracejí“ k daňovým subjektům, nejsou použity příkladně ke snížení různých poplatků či daní, ale dotace je na základě rozhodnutí politiků použita k rozšíření výše či změně veřejných výdajů a tedy i daného rozpočtu.

3.4 Ostatní iluze

Pokud zdroj iluze nebyl implementován výhradně s cílem primárně a výhradně ovlivnit příjmovou nebo pouze a jen výdajovou stranu veřejného rozpočtu, přesto v konečném důsledku zprostředkovaně působí na systematické mylné vnímání výše či struktury rozpočtu, pak lze poukázat na existenci dalšího druhu fiskální iluze, tj. ostatní iluze. Tato iluze je pak tvořena zejména dvěma formami, a to nájemníkovou iluzí a institucionální iluzí.

Nájemníková iluze je z pohledu teorie fiskální iluze velmi specifická, neboť je otázkou, zda vladař cíleně při uvalení daně z pronajatých nemovitostí očekával vznik této iluze u nájemníků a dopady z ní plynoucí na výdajovou stranu rozpočtu. Nájemníková iluze zejména souvisí s poptávkovou funkcí po statcích poskytovaných obcí v místě bydliště. Existence této iluze byla dle Dollery a Worthington (1996) zjištěna na základě pozorování, že v obcích, kde je značný podíl najímaných nemovitostí či jejich částí, dochází k rozsáhlým výdajům na poskytování různých statků, než proti stejně velkým obcím, kde nájemní bydlení není tak rozšířené. Tato zvláštnost je vysvětlována právě nájemníkovou iluzí, kdy se nájemníci mylně domnívají, že cenu (daň) poskytovaných statků hradí vlastníci najímaných nemovitostí, neboť

² Pojem veřejný statek je záměrně vložen do uvozovek, aby bylo odlišeno, že se nejedná o tzv. veřejné statky, tak jak je chápe ekonomická teorie, nýbrž se jedná pouze a jen o statky, které jsou plně či částečně financovány z veřejného rozpočtu.

³ Dluhovou iluzi je také možné zkoumat v rámci (ne)platnosti Ricardovy-Baroovy teorie rozpočtového schodku ve vztahu k myopii současné generace vůči generaci budoucí.

ti jsou ze zákona poplatníky daně z pronajímaných nemovitostí. Tato daň je pak obvykle součástí rozpočtu dané obce.

Vladař v čase realizuje i taková rozhodnutí, která zdánlivě nemají primární vliv na fiskální instituce. Tato rozhodnutí jakožto zdroj **institucionální iluze** souvisí zejména s kvalitou ostatních institucí v dané společnosti, které se zpětně odráží v hospodářské politice. Jedná se o takové instituce, které souvisejí s volebním systémem, vzdělaností obyvatelstva, přístupem obyvatelstva k veřejným záležitostem apod. Vladař se pak prostřednictvím institucí, jež má možnost ovlivnit, snaží vytvořit takové prostředí, ve kterém většina daňových subjektů nebude významným způsobem brojit proti rozhodnutím ve věcech souvisejících s fiskální politikou státu. Příkladně vladař může záměrně udržovat takový právní řád, který jedince nutí vynaložit značné zdroje k získání úplných informací o realizované změně ve fiskální politice, což v konečném důsledku může vést u většiny daňových subjektů k racionální neznalosti; v dané společnosti pak dochází k růstu vědomého nezájmu o opatření na příjmové nebo výdajové straně veřejného rozpočtu. V takovém prostředí pak vladař může lépe naplňovat vlastní cíle.

4. Závěr

Existují dva základní názory na fiskální iluzi: první poukazuje, že fiskální iluze je nebezpečným fenoménem, který může mít negativní vliv na ekonomické ukazatele (např. na zvýšení neefektivnosti veřejných financí), druhý se naopak přiklání k tezi, že fiskální iluze není významným jevem⁴. Vždy je však nutné zkoumat, zda zastávce či odpůrce teorie fiskální iluze má na mysli fiskální iluzi jako celek nebo jen vybrané druhy či konkrétní formy fiskální iluze. V příspěvku navržena klasifikace může toto rozhodování usnadnit.

Literatura

- [1] Buchanan, J. M., 1998. *Veřejné finance v demokratickém systému*. 1st ed. Praha: Computer Press, p. 324.
- [2] Dollery, B. E. and Worthington, A., 1995. The impact of Fiscal Illusion on Housing Values: An Australian Test of the Debt Illusion Hypothesis. *Public Budgeting and Finance*, 15(3), pp. 63 - 73.
- [3] Dollery, B. E. and Worthington, A., 1996. The Empirical Analysis Of Fiscal Illusion. *Journal of Economic Surveys*, 10 (3), pp. 261 - 297.
- [4] Dollery, B. E. and Worthington, A., 1999. Tax Complexity and Fiscal Illusion: An Empirical Evaluation of the Heyndels and Smolders Approach. *Public Finance*, 51(4), pp. 522 - 533.
- [5] Gregor, M., 2005. *Nová politická ekonomie*. 1st ed. Praha: Karolinum, p. 315.
- [6] Fasora, O., 2008. Iluze a omezená racionalita. In *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference: Ekonomické znalosti pro tržní praxi*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, pp. 92 - 100.

⁴ Teorie fiskální iluze jako celek je zpochybňována dvěma způsoby: Jedna skupina autorů poukazuje na empiricky robustní racionalitu jedinců, druhá skupina předkládá vlastní teorii – např. „political interest theory“ v Levinson (2004).

- [7] Fasora, O., 2009. Fiskální iluze a daňové kánony Adama Smithe. In *Sborník vybraných příspěvků: Finanční řízení podniků a finančních institucí*. Ostrava: VŠB – TU Ostrava, pp. 51 - 58.
- [8] Fasora, O., 2010. Daňová iluze jako nedílná součást daňové teorie a praxe. *Dissertation*. Ostrava, p. 134.
- [9] Keller, J., 2004. *Dějiny klasické sociologie*. 1st ed. Praha: SLON, p. 529.
- [10] Kliková, CH. and Kotlán, I., 2003. *Hospodářská politika*. 1st ed. Ostrava: SOKRATES, p. 275.
- [11] Levinson, D. J., 2005. Empire-Building Government in Constitutional Law. *Harvard Law Review*, 118 (3), pp. 917 – 975.
- [12] Morawski, W., 2005. *Ekonomická sociologie*. 1st ed. Praha: SLON, p. 338.
- [13] Mueller, D. C., 2003. *Public Choice III*. 1st ed. New York: Cambridge University Press, p. 796.
- [14] Schumpeter, J., 2004. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. 1st ed. Brno: CDK, p. 470.
- [15] Skořepa, M., 2005. *Rozhodování jednotlivce : teorie a skutečnost: obecná část*. 1st ed. Praha: Karolinum, p. 155.
- [16] Sanandaji, T. and Wallace, B., 2010. *Fiscal Ilusion and Fiscal Obfuscation: An Empirical Study of Tax Perception in Sweden*. Stockholm, IFN Working Paper No. 837, p. 11.
- [17] Sanandaji, T. and Wallace, B., 2011. Fiscal Illusion and Fiscal Obfuscation: Tax Perception in Sweden. *The Independent Review*, 16 (2), pp. 237–246.
- [18] Široký, J., 2008. *Daňové teorie : s praktickou aplikací*. 2nd ed. Praha: C. H. Beck, p. 301.
- [19] Mourão, P. R., 2009. Sins of the older: the case of Fiscal Illusion in democracies. In *Annual International Conference on Macroeconomic Analysis and International Finance*, University of Crete, p. 13.
- [20] Oates, W. E., 1988. On the Nature and Measurement of Fiscal Illusion: A Survey. In *G. Brennan, et al. Taxation and Fiscal Federalism: Essays in Honour of Russel Mathews*. Sydney: Australian National University Press, pp. 65 – 82.
- [21] Wagner, R. E., 1967. Revenue structure, fiscal illusion and budgetary choice. *Public Choice*, 25(25), pp. 45 - 61.